

# Edward Wadie Said

## Orientalismus

### Západní koncepce Orientu

(Orientalism. Western Conceptions of the Orient, 1978)

Jak autor píše v Úvodu (1–40), pojem orientalismus (*orientalism*) je výslednicí vzájemného působení celé řady složek, které se manifestují zaprvé ve „druh[u] myšlení založen[ém] na ontologickém a epistemologickém rozlišení mezi ‚Orientem‘ [...] a ‚Okcidentem‘ či ‚Západem‘“ (12), zadruhé ve vědeckých metodách, jimiž Západ o Orientu shromažďuje informace a produkuje znalosti, a zatřetí v institucích zajišťujících koloniální správu a dominanci Západu v oblasti Orientu (11–14). Orientalismus je diskurz metodologicky založený na hierarchických vztazích mezi binárními opozicemi a na esencialismu; umožňuje tak pozitivní definici evropské kultury ve vztahu k zemím ležícím od Evropy na východ a zároveň legitimizuje její nadvládu v této oblasti. Obyvatelstvo Orientu vnímá totiž Evropa jako homogenní skupinu, jež pro svou všeobecnou zaostalost není s to sebe samu reprezentovat. Said se proti takovému pojetí Orientu ohrazuje, jeho úmyslem však není oprava a dosažení faktické shody mezi reálným Orientem a jeho prezentací v západní kultuře. Geografické vymezení prostoru Orientu je podle něj arbitrární záležitostí a stejně jako kategorizování jednotlivců podle jejich národní příslušnosti, kulturních tradic či náboženského přesvědčení je čistě produktem lidského myšlení, nikoli přírodní daností. Zajímá ho proto vnitřní konzistence orientalismu a vliv, kterým tento diskurz disponuje právě bez ohledu na vztah k realitě Orientu: „Význam orientalismu spočívá spíše v roli jistého znaku euroatlantické nadvlády nad Orientem než ve funkci verifikovatelného diskurzu o Orientu“ (16).

V I. části Šíře orientalismu (41–131) autor načrtává souvislosti mezi vzestupem orientalismu jakožto vědního oboru a ekonomicko-politickým postavením Británie a Francie, jež zhruba do poloviny 20. století disponovaly největším rozsahem kolonií.

Zakladatelská práce postkoloniálních studií zabývající se západní produkcí znalostí o Orientu, konstrukcí Orientu v rámci diskurzu orientalismu a analýzou hodnotových a hierarchických apriorismů tohoto diskurzu.

Zásadně proto ovlivnily i pojetí orientalismu, třebaže se od počátku 18. století etabloval takřka po celé Evropě.

V úvodu této části autor pod názvem Orient a orientálci (43–63; v originále *Knowing the Oriental*) na analýze politické prezentace a odborného článku z britského kontextu počátku 20. století ukazuje, jak se projevy evropské nadřazenosti odrážejí v metodách, jimiž Evropan<sup>1</sup> poznává, interpretuje a ve výsledku utváří Orient. Orientálec (*the Oriental*) je pasivním, ontologicky v podstatě stabilním objektem zkoumání, jemuž je odepřena možnost podílet se na generování poznání o sobě samém (44). Autoritativní postavení orientalisty je umocňováno jak rozvojem vědních oborů jako etnologie, srovnávací anatomie, frenologie, filologie či historie, tak expanzí evropského kolonialismu: v letech 1815–1914 se evropské koloniální impérium rozrostlo z 35 % ovládaného zemského povrchu na 85 % (52–54). Dominantní pozice Evropana dovolovala promítnout vztah silný—slabší do komparativního hodnocení: Orientálec je „iracionální, nemravný, dětinský, „jiný““; z toho jaksi vyplývá, že Evropan je „racionální, počestný, vyzrálý, „normální““ (53). Vlastnosti jako zaostalost, lenost, intelektuální a kulturní nevyzrállost a nekompetentnost ve věcech správy vlastní společnosti se tak etabloují jako základní charakteristiky všech Orientálců, jednotliví autoři je od sebe budou ve svých dílech přejímat a používat jich k ospravedlnění evropské dominance.

Ve 2. kap. Imaginativní zeměpis a jeho obrazy. Orientalizace Orientu (64–88) autor názorně (včetně modelového příkladu ohrazení půdy a vymezení „barbarského okolí“) ukazuje arbitrárnost rozčlenění geografického prostoru na „náš“ a „jejich“ (69). Objasňuje, jak historická animozita mezi křesťanstvím a islámem přispívá v evropské tradici k negativnímu vnímání Orientu (72–78), a dokládá rané pokusy o inscenování (*staging*) koherence Orientu a Evropy v pojetí islámu jako „scestné verze křesťanství“ (77). Orientalismus mění rozsáhlou oblast za hranicemi známé Evropy v omezené jeviště, na němž se má (nutně neadekvátně) reprezentovat celý Východ, a to prostřednictvím omezeného repertoáru emblematických prostorů a figur jako Sfinga, Kleopatra, Trója atp. (78). Dále upozorňuje, že ačkoli je Orient geograficky, kulturně, jazykově i nábožensky výrazně diverzifikován, orientalisté (*Orientalists*) se nejvíce věnují studiu islámu na Blízkém či Středním východě, případně na severu Afriky. Said poukazuje na převažující tendenci orientalistů druhé poloviny 19. století zabývat se Orientem tzv. klasického období, nikoli Orientem reálným. Cesty, které vědcům odhalí žitou realitu soudobého Orientu, se proto stávají zdrojem deziluze, neboť významně kontrastují s jejich očekáváními. Orientalisté se tak utvrzují v přesvědčení, že Orient

<sup>1</sup> Hovoříme-li zde o „Evropanech, vědcích, cestovatelích, Orientálcích i orientalistech“, užíváme generického maskulina záměrně, a to v souladu se Saidovým konstatováním, že „orientalismus sám byl ostatně doménou mužů“ založenou „výrazně (ne-li přímo výlučně) [na] mužsk[ém] způsob[uj] vnímání světa“ (236).

degeneruje, a je tudíž nezbytné, aby se Západ zhostil civilizačních projektů v této oblasti (88).

Dvěma takovým projektům je věnována 3., eponymní kap. Autor zde popisuje přínos, který pro orientalismus znamenala Napoleonova invaze do Egypta (1798), jejímž cílem bylo nejen zemi anektovat, ale také učinit objektem moderního vědeckého poznání. Před Napoleonem byl orientalismus deskriptivní disciplínou; po invazi se podle Saida jazyk oboru radikálně proměnil a stal se prostředkem tvoření (*creation*) Orientu. Takového Orientu, jaký byl Evropou re-konstruován, aby byl zbaven své cizosti (*strangeness*) (96–104). Druhým projektem je výstavba Suezského průplavu dokončená v roce 1869, která symbolizovala „pozvednutí Orientu jako celku“ a demonstrovala evropskou technologickou vyspělost (107).

Ve 4. kap. Krize (110–129) pojednává Said limity orientalismu. Předmětem zkoumání orientalismu byly především texty o Orientu (*textual attitude*), nikoli studium skutečného Orientu. Došlo k zakonzervování neměnného stavu, zkonstruovaného orientalismem jako „orientalizovaný Orient“ (*orientalized Orient*); „nastupující pojetí Orientu odvislá od politicko-spoločenského vývoje po konci druhé světové války pro orientalisty tak jednoduše představují zrazení Orientu starého vším novým“ (123). Tyto postoje pak znesnadnily proměnu a vnitřní diferenciaci orientalistického diskurzu v návaznosti na rozpad britského impéria a s ním související snahy národněosvobozeneckých hnutí, jež v koloniích usilovala o nezávislost. Současně pak negativně ovlivnily i schopnost vlastního oboru přizpůsobit se následnému vývoji v humanitních vědách (123).

II. část nese název Orientalistické struktury a restrukturační (131–225). V 1. kap. Překreslené hranice, přeformulované otázky, sekularizované náboženství (131–144) Said detailněji rozebírá vývoj moderního orientalismu a způsoby instrumentalizace Orientu pro ekonomické a mocenské cíle Západu. Jeho hlavní tezí je, že moderní orientalismus konce 18. a začátku 19. století podrobuje revizi struktury zděděné z minulosti a spojené s náboženstvím: moderní orientalismus má být napříště sekularizovanou disciplínou (141).

2. kap. s titulem Silvestre de Sacy a Ernest Renan. Racionální antropologie a filologická laboratoř (145–171) věnuje Said působení hlavních tvůrců diskurzu moderního orientalismu Silvestra de Sacyho (v prvních třech desetiletích 19. století) a Ernesta Renana (v 50.–70. letech 19. století). Jejich vliv je podle autorova názoru v orientalismu patrný ještě v současnosti. Podle Sacyho je úlohou orientalisty přiblížit Orient Evropanům srozumitelnou formou, to znamená, že rozhoduje o formách re-representace Orientu, a ten se

ve výsledku stává jeho dílem (151). Renanův přístup je jednak ukázkou jedné větve orientalismu jako „laboratorního“ filologického bádání (164–165), jednak ukázkou myšlení v binárních opozicích, v jeho případě organický–neorganický: indoevropské jazyky Renan viděl jako živé, organické, a tedy normální, kdežto semitské jazyky se mu jevily neorganické, jako zkameněliny neschopné regenerace, korespondující s neschopností kulturní obrody jejich mluvčích (165–166).

Také 3. kap. Orientální pobyt a orientalistika. Požadavky lexicografie a imaginace (172–191) ilustruje, jak mocenské zájmy formují vědecké poznatky a obráceně, jak ustavení badatelské terminologie a praxe v 19. století současně přispívalo k udržení mocenského postavení orientalismu jako disciplíny, která měla vliv i na osobní zkušenost Evropanů s pobytem v orientálních zemích. Autor uvažuje nad tím, co a jak mohli tito „rezidenti v Orientu“ poznat jakožto představitelé impéria, v němž byl samotný Orient obsažen (181); typologizuje a dobovými příklady dokládá projevy literární tvorby a postoje spisovatele k tomuto prostředí (182–191).

V závěrečné kap. II. části, nazvané Britové a Francouzi. Poutníci a jejich poutě (192–225) představuje Said cestopisy 19. století jako potencionální konkurenci pro akademický orientalismus. Autoři cestopisů se nezřídka cítí příliš svazováni požadavky a regulami oboru a chtějí svou zkušenost pojednat nově: podle Saida se vedle Chateaubrianda také Flaubert, de Vigny, Nerval, Kinglake, Disraeli, Burton „[...] na svou pout' vypravili proto, aby starý orientalistický archiv zbavili zatuchlosti“ (194). Pro autory anglického jazyka byla Orientem především Indie, a Blízký východ se nalézal pouze „na cestě do nejvýznamnější britské kolonie“; tento Orient byl pro autory spojen s majetnickým prožitkem či hmotným vlastnictvím, jež určovalo také „materiální obraznost“ jejich literárního projevu (194). Pro Francouze, kteří v zápase o některé z kolonií prohráli, byl Orient spojen s prožitkem ztráty, ale i se vzpomínkami a tajemstvími, které se spojovaly ve „virtuózní způsob života“ (195) ústící v básnickou imaginaci, jakou lze najít u Nerval a Flauberta. Těm Said věnuje největší pozornost, neboť jejich zásadní význam spočívá v tom, že „vytvořili dílo, které je [s orientalismem] spojeno a v jistém smyslu z něj vychází, přestože je na něm zároveň nezávislé“ (207), třebaže diskurz orientalismu byl ve Flaubertově a Nervalově době natolik etablován, že v podstatě určoval techniky psaní i repertoár toho, co mohlo a nemohlo být v textu sděleno (205). Pro Nerval je Orient symbolem cesty za unikajícím snem a nenaplněnou touhou, Flaubertův Orient je smyslný a jeho ztělesněním je orientální žena či lépe její tělesnost, nespoutanost a údajná animalita (211–215).

Ve III. části *Orientalismus dnes* (227–370) Said analyzuje epistemologická východiska orientalismu a diskutuje kulturně a sociálně determinované možnosti a limity poznání a produkce znalostí. 1. kap. s názvem *Orientalismus zjevný a skrytý* (229–255) přináší autorovo celkové zhodnocení disciplíny jakožto mocensko-politické doktríny Západu. Relativní převahu Západu má dosvědčovat i skutečnost, že orientalismus nemá v orientálních zemích ekvivalent ve formě podobného studijního oboru (235). Důsledkem přetrvávajícího spojení orientalismu s představou evropské kulturní nadřazenosti je fakt, že termín „orientální“ dávno pozbyl neutrality a stal se hodnotícím, předsudečným označením. Pojem *Orientálec* je v západní kultuře spojován s těmi, od kterých se společnost odvrací „jako od nežádoucích a cizorodých prvků“, jimiž jsou např. delikventi, duševně nemocní, chudí, ale i ženy (235). Právě neschopnost reflexe hodnotového zatížení tohoto pojmu je jedním z projevů latentního, tedy skrytého orientalismu. Explicitní, zjevný orientalismus je totožný se souborem názorů představených v historických, sociologických, literárních a jazykových studiích.

2. kap. *Styl, odbornost, vize. Praktický ráz orientalismu* (256–288) popisuje způsoby, jimiž (si) Západ odůvodňoval svou kontrolu nad Orientem: zaprvé ji „bílý muž“ vysvětloval nadřazeností bílé rasy přinášející „přátelské vedení“ (tento postoj je ilustrován Kiplingovými verši, 256; zadruhé diskurz orientalismu hojně využíval zevšeobecnujících tvrzení o „orientální“ povaze jednotlivých jevů, jež překrývala jejich specifické vlastnosti a umožňovala konstrukci reality, nacházející oporu v dosavadních orientalistických dílech. Další orientalistickou strategií bylo esencialistické pojetí charakteru *Orientálců* — semitský v Renanově pojetí znamenalo nadčasovou, nadindividuální kategorii (262).

Moderní britsko-francouzský orientalismus v době největšího rozkvětu (289–320) je název 3. kap., v níž Said s ohledem na historické události a socio-ekonomický kontext popisuje rozdílný přístup britských a francouzských orientalistů ke koloniím v období kolem první světové války. Před ní převládal názor, že západní znalost Orientu svědčí o způsobilosti Západu pro poznávání této oblasti, a je tak důkazem jeho kulturní nadvlády či „svrchovanosti“ (*suzerainty*, 290), po skončení válečného konfliktu se postoj orientalistů částečně proměnil a někteří začali Orient nahlížet jako možného partnera a přiznávat mu právo na sebeurčení. Svět čelil ekonomické krizi a oslabení dominantní role Západu se stalo výzvou pro mnohé země Orientu, třebaže většina z nich dosáhla plné nezávislosti až v prvním desetiletí po druhé světové válce. Autor znovu zdůrazňuje, že ve zkoumání reprezentace Orientu nejde o odhalení deformace nějaké jeho podstaty,

nýbrž o zkoumání funkce této reprezentace v propojení se specifickým historickým a myšlenkovým prostředím (307–309). Ve 4. kap. Nejnovější fáze (321–370) shrnuje Said čtyři hlavní dogmata či lépe předsudky orientalismu, které jsou v oboru hluboce zahnžděny od jeho moderních počátků. V současnosti se nejvíce projevují v přístupu ke studiu islámu a kultury arabských zemí. Prvním dogmatem je jasné vytyčení rozdílu mezi západní a arabskou kulturou. Zatímco první jsou racionální, lidští a civilizovaní, druzí jsou vyšinutí, necivilizovaní a podřizení. Druhým principem je vyvozování závěrů o arabské kultuře na základě „klasických“ textů namísto získávání poznatků o současných reáliích regionu. Zatřetí přetrvává názor, že Orient stále není s to definovat a poznávat sám sebe, a konečně začtvrté panuje přesvědčení, že Orientu je třeba se obávat, tudíž je vhodné si jej podrobit (viz sovětská invaze do Afghánistánu, snaha USA o kontrolu nad nerostným bohatstvím na Blízkém (Středním) východě nebo negativní zobrazování arabského obyvatelstva jak v médiích, tak v odborných statích orientalistů). Na konci závěrečné kap. se Said zamýšlí nad orientalismem ve Spojených státech amerických, které po druhé světové válce postupně zaujaly roli globální velmoci. Přestože americký orientalismus navazuje na diskurz evropský, je chápán spíše jako obor spadající do společenských věd než do oblasti filologie a literatury, jak tomu bylo v jeho evropských počátcích (327). V praxi se pak americký orientalismus manifestuje např. na poli americké zahraniční politiky (362–366).

Saidův rozbor orientalismu se nese v intencích → Foucaultova a Gramsciho pojetí diskurzu a hegemonie, v němž diskurz konstruuje a reprodukuje mocenské vztahy tak, aby dosáhl výsadního postavení v určité oblasti a podmanil si diskurzy konkurenční. Je-li diskurz „neviditelný“ a jeho působení je lidské mysli skryto, lze hovořit o hegemonii diskurzu: to se projevuje právě ve výše zmíněném latentním, skrytém, nevědomém orientalismu. Said se snaží předkládané argumenty nahlížet z různých hledisek (kulturních, ekonomických, politických — vždy v jejich historicitě) a pro jejich vyjádření opakovaně hledá nové, výstižnější formulace. Vždy však reflektuje pozici, ze které hovoří (*strategic location*), neboť už ta podle něj ovlivňuje nejen způsob, jakým poznáváme, ale spoluurčuje i předmět našeho poznání. Jeho kniha popisuje orientalismus jako proces konstruování Druhého a zároveň jako institucionalizovanou metodu nakládání s Druhým. Implicitně je v ní obsaženo hledání odpovědi na to, jak eticky a zodpovědně pracovat ve společenských vědách a politické práci s rozdíly mezi jednotlivci, etniky, národy, kulturami atd.

Saidův *Orientalismus* je považován za jeden ze zakládajících textů postkoloniálních studií, zastoupených dále např. pracemi Frantze Fanona, Alberta Memmiho, Homiho Bhabhy, Gayatri Chakravorty Spivakové, Trinh T. Minh-haové nebo Chandry Talpade Mohantyové či Parthy Chatterjeeho. Předmětem zkoumání postkoloniálních studií je jednak konstrukce a podrývání mocenských vztahů na ose kolonizovaní — kolonizátoři, jednak formy politické a kulturní rezistence vůči dominantní moci a zároveň formy a projevy nacionalismu v (de)kolonizovaných zemích. Na poli literatury se disciplína orientuje na kritickou analýzu tvorby literárního kánonu a reinterpretaci zavedených literárních děl z pohledu marginalizovaných menšin.

Nejkritičtější odezvy se *Orientalismu* dostalo od Bernarda Lewise, jehož pojetí islámu, arabského světa a Orientu obecně se Said obsáhle věnuje v kap. *Orientalismus* dnes. Lewis reagoval s výhradami jak na Saidovu kritiku, tak na jeho dílo a polemiky mezi oběma mysliteli pokračovaly až do Saidovy smrti.

## Vydání

*Orientalism. Western conceptions of the Orient*, New York – London 1978, 1979, 1985, 1991, 1994, 1995 (s novým doslovem), 2001, 2003 (s novou předmluvou). *L'Orientalisme. L'Orient créé par L'Occident*, Paris 1980, 1993, 1997, 2001, 2005. Arabské vyd., Bejrút 1981, 1984, 1985, 1991, 1995, 2001, 2005, 2008, 2009, 2011. *Orientalismus*, Frankfurt/M. et al. 1981, 2009, 2010. *Oryantalizm*, Istanbul 1982, 1991, 1999. Perské vyd., Teherán 1982, 1992, 1998. Japonské vyd., Tokio 1986, 1993. *Orientalismo*, Madrid 1990, 2002; Barcelona 2003, 2010. Korejské vyd., Soul 1991, 2003, 2009. *Orientalismo. L'immagine europea dell'Oriente*, Torino 1991, 2007; Milano 1999, 2001, 2002, 2004, 2005, 2006, 2007; Roma 2007. *Orientalizm*, Warszawa 1991; Poznań 2005. *Orientalism*, Stockholm 1993, 1995, 1997, 2000, 2002, 2004; Enskede 2003, 2005. *Orientalismen*, Oslo 1994, 2001, 2004. *Orientalismos*, Athina 1996. *Orientalizem. Zahodnjaški pogledi na Orient*, Ljubljana 1996. Vietnamské vyd., Hanoj 1998. Čínské vyd., Tchaj-Pej 1999, 2002; Peking 2007. Hebrejské vyd., Tel Aviv 2000. *Orientalizm*, Kyjiv 2001. *Orientalismo. O Oriente como invenção do Ocidente*, São Paulo 2001; *Orientalismo. Representações ocidentais do Oriente*, Lisboa 2004. *Orientalisme. Vestlige forestillinger om Orienten*, Frederiksberg 2002, 2004. Urdské vyd., Islámábád 2005. *Orientalizm. Zapadnyje koncepcii Vostoka*, Sankt Petěrburg 2006. ***Orientalismus. Západní koncepce Orientu, Praha – Litomyšl 2008*** (z tohoto vyd. citováno). *Orijentalizam. Zapadnjačke predodžbe*

*o Orijentu*, Beograd 2008. *Orientalismi*, Helsinki 2011. Introduction to *Orientalism*, in: *Postcolonialisms. An Anthology of Cultural Theory and Criticism*, New Brunswick (NJ) 2005, s. 71–93; též in: *The Routledge Critical and Cultural Theory Reader*, London et al. 2008, s. 213–233.

### Literatura

B. Lewis, *Orientalism: An Exchange*, *New York Review of Books* 1982, č. 12, s. 46–48. C. MacKinnon – R. Colin, *Talking Back. „Orientalism“ and the Orientals*, *Humanities Report* 1982, February, s. 4–7. C. Gimelli Martin, *Orientalism and the Ethnographer. Said, Herodotus, and the Discourse of Alterity*, *Criticism* 1990, Fall, s. 511–529. M. Sprinker (ed.), *Edward Said. A Critical Reader*, Oxford – Cambridge 1992. J. MacKenzie, *Orientalism. History, Theory and the Arts*, Manchester 1995. G. Prakash, *Orientalism now (on E. Said, Orientalism)*, *History and Theory* 1995, č. 3, s. 199–212. A. Varadharajan, *Exotic Parodies. Subjectivity in Adorno, Said, and Spivak*, *Minneapolis* 1995. K. Ansell-Person – B. Parry – J. Squires, *Cultural Readings of Imperialism. E. Said and the Gravity of History*, New York 1997. B. Ashcroft – P. Ahluwalia, *Edward Said. The Paradox of Identity*, London – New York 1999. P. Bové (ed.), *Edward Said and the Work of the Critic. Speaking Truth to Power*, Durham – London 2000. N. Aruri – M. Shuraydi, *Revising Culture. Reinventing Peace. The Influence of E. W. Said*, New York 2001. *Amerasia Journal* 2005, č. 1 (speciální číslo věnované Saidovi a *Orientalismu*). Ch. Niyogi (ed.), *Reorienting Orientalism*, London 2006. D. Varisco, *Reading Orientalism. Said and the Unsaid*, Seattle 2007.

### Edward Wadie Said (1935–2003)

Ponejvíce je znám jako literární teoretik a politický aktivista, který v rámci svého angažmá za vznik nezávislého palestinského státu vždy zároveň projevoval respekt k nárokům židovského obyvatelstva. Byl profesorem anglické a srovnávací literatury na Columbia University, vyučoval též na Yale a Harvardu. Aktivně přispíval do novin publikovaných jak v USA a Velké Británii, tak v zemích Blízkého východu. *Orientalismus* je považován za dílo, jež významně přispělo k vzniku postkoloniálních studií. Jeho autor psal také literárněvědná pojednání, jmenujme např. *Joseph Conrad and the Fiction of Autobiography* (1966), *The World, the Text and the Critic* (1983), či práce zabývající se politickou situací v Palestině a na Blízkém východě: *The Question*



---

*of Palestine* (1979), *After the Last Sky. Palestinian Lives* (1986), *Peace and Its Discontents. Essays on Palestine in the Middle East Peace Process* (1996). Své postoje Said hájil v několika knižních rozhovorech, např. v rozsáhlých interview poskytnutých Davidu Barsamianovi *The Pen and the Sword. Conversations with Edward W. Said* (1994) nebo *Culture and Resistance. Conversations with Edward W. Said* (2003).

### České překlady

Stati: Reprezentace intelektuála a Reprezentování kolonizovaných mluvčí antropologie, in: V. Havránek (ed.), *Postkoloniální myšlení 2*, Praha 2011, s. 166–177, 178–199.

/tjk/